

شرح نسخ

یادداشت دوم: کهن ترین نسخه احتجاج طبرسی

علی صدراپی خوبی

مقدمه

کتاب الاحتجاج علی أهل اللجاج، تالیف ابومنصور احمد بن علی بن ابی طالب طبرسی (قرن ۶ ق)، اثر معروف و مشهوری است که مؤلف در آن گفتگوها و مناظره های حضرت پیامبر اکرم ﷺ و ائمه معصومین را با مخالفان و منکران دین و مذهب جمع آوری نموده است. این کتاب بارها به چاپ رسیده، و نسخه های خطی متعددی از آن در دست است. در این یادداشت کهن ترین نسخه کتاب احتجاج معرفی می شود.

بصری

نسخه های خطی احتجاج

در فهرستگان نسخ خطی حدیث و علوم حدیث شیعه (ج ۲، ص ۸۲) تعداد ۱۲۷ نسخه و در فهرست دنا (ج ۱، ص ۳۴۱) تعداد ۱۷۴ نسخه و در فنخا (ج ۲، ص ۱۱۹) تعداد ۱۷۰ نسخه از احتجاج طبرسی، در کتابخانه های ایران معرفی شده است. براساس این سه فهرست، ده نسخه کهن از کتاب الاحتجاج طبرسی در کتابخانه های ایران چنین است:

۱. کتابخانه حوزه علمیه امام صادق علیه السلام اردکان یزد، نسخه ش: ۱۷۷، نوع خط: نسخ معرب، کاتب علی بن ابراهیم بن معلی، اتمام کتابت در یک روز شنبه ۱۸ ذیحجه ۷۳۶، ۲۷۰ برگ.

۲. دومین نسخه کهن احتجاج درایران تصویری است که از نسخه کتابخانه واتیکان به شماره: ۱۷۷۴، تهیه شده است. که در سال ۸۷۳ق به خط نسخ تحریر شده و کاتب نامش را ذکر نکرده است. این نسخه دارای ۲۵۰ برگ است و سه تصویر از آن در کتابخانه های ایران (کتابخانه مرعشی: عکس ۶۶۸، کتابخانه گلپایگانی: عکس ۱۸/۳۲/۶۳۱۸، کتابخانه مرکز احیاء میراث عکس ش ۱۳۳۹) نگهداری می شود.
۳. قم، کتابخانه شخصی شیخ حسین راضی (مدرسه حجازیها): ۶۰/۵۷/۸۳۹۰، به خط نسخ، تحریر عنایت الله بن نورالله بن عبد الله تبریزی، اتمام کتابت در روز دوشنبه ۸ ربیع الثانی ۹۵۳ق، در این نسخه بخشی از آغاز و انجام کتاب موجود است، دارای ۲۷ برگ.
۴. قم، کتابخانه آستان معصومیه علیه السلام: ش ۵۹۱۴، به خط نسخ، کاتب: عبدالحق بن محمد بن عیسی حسینی مکی مدنی بحرانی بلدی حلی، اتمام کتابت: ۳ ذی حجه ۹۸۰ق، دارای ۳۱۶ برگ. تصویری از این نسخه در کتاب خانه محقق طباطبایی: میکروفیلم ش ۲۳۶، و تصویر دیگری در کتابخانه مرکز احیاء میراث اسلامی: عکس ۲۱۴، موجود است.
۵. مشهد، کتابخانه آستان قدس رضوی: ش ۱۴۰۳۳، به خط نسخ، کاتب علی بن عبد الله بن ثابت حنبلی، اتمام کتابت ۱۶ جمادی الثانی ۱۰۰۷ق، دارای ۲۸۵ برگ، این نسخه وقفی فاضلخان در سال ۱۰۶۵ ق است و قبلاً در مدرسه فاضلخان مشهد بوده و بعداً به کتابخانه آستان قدس رضوی منتقل شده است.
۶. تهران، کتابخانه مجلس شورای اسلامی: ش ۷۶۲۸، به خط نسخ، کاتب محمد مؤمن بن محمد حسینی مشهدی، اتمام کتابت در ۲ رجب ۱۰۱۶ق، دارای ۲۰۳ برگ.
۷. چالوس، مدرسه امام صادق علیه السلام: ش ۲۹۰، به خط نسخ، بدون نام کاتب، سال کتابت ۱۰۱۹ق، دارای ۲۱۵ گ.
۸. قم، کتابخانه مرعشی: ش ۹۸۳۶، به خط نسخ، بدون نام کاتب، سال کتابت ۱۰۳۳ق، در کربلا، دارای ۳۶۲ برگ. این نسخه قبلاً در تبریز در کتابخانه ثقة الاسلام تبریزی، بوده است.
۹. مشهد، کتابخانه آستان قدس رضوی: ش ۱۷۷۴۴، به خط نسخ، کاتب احمد شریف بن جبرئیل، در شعبان ۱۰۵۴ق، دارای ۲۸۴ برگ.

۱۰. یزد، کتابخانه وزیری: ش ۱۷۱۵، به خط نسخ، کاتب محمد مؤمن، اتمام کتابت ۱۸ شعبان ۱۰۵۵ق، دارای ۲۷۹ برگ.

کهن ترین نسخه

بر اساس سه فهرست یاد شده، تاکنون کهن ترین نسخه شناخته شده از احتجاج طبرسی در کتابخانه های ایران در مدرسه امام صادق علیه السلام در شهر اردکان یزد، به شماره ۱۷۷، نگهداری می شود.

این نسخه را علی بن ابراهیم ابن معلی است که خود را «عبد آل محمد» معرفی نموده به خط نسخ جلی زیبا و معرب تحریر نموده است. او تحریر این نسخه را در عید غدیر سال ۷۳۶ به پایان رسانده و نص ترقیمه ای که بعد از اتمام کتاب نوشته چنین است:

«فرغ من تعلیقه العبد الفقیر الی مغفرة ربه و رضوانه علی بن ابراهیم ابن معلی عبد آل محمد و وافق الفراغ منه عشیة الاحد ثامن عشر ذی الحجة من سنة ست و ثلاثین و سبع مائة و هو یوم عید الغدیر و صلوته علی سیدنا محمد و آله الطیبین الطاهرین و سلم تسلیماً کثیراً».

دو برگ اول این نسخه و همچنین برگ هایی از وسط نسخه در قرن دهم بازنویسی شده و در ظهیر برگ اول نونویس تملك «علی بن عبد الحسین بن سلطان الحسینی الموسوی المدنی محتدماً و السماوی مولداً و الحلی منشأً و تحصیلاً» به تاریخ ۹۱۴ق دیده می شود که طی آن نسخه را به شخصی بخشیده است و شاید هم بازنویسی به دست وی صورت گرفته است.

نمونه اختلاف نسخه خطی با نسخه چاپی

چند نمونه از اختلاف هایی که نگارنده به صورت اتفاقی در مقایسه این نسخه خطی با نسخه چاپی احتجاج، مشاهده نمود عبارتند از:

چاپی ص ۶۶: «احتجاج النبی صلی الله علیه و آله یوم الغدیر علی الخلق کلهم و فی غیره من الأيام بولاية علی بن ابي طالب علیه السلام و من بعده من ولده من الأئمة المعصومین صلوات الله علیهم أجمعین.

حدثنی السید العالم العابد أبو جعفر مهدی ابن ابي حرب الحسینی المرعشی رضی الله عنه قال

أخبرنا الشیخ أبو علی الحسن بن الشیخ السعید ابي جعفر محمد بن الحسن الطوسی رضی الله

عنه، قال أخبرنی الشیخ السعید الوالد أبو جعفر قدس الله روحه، قال أخبرنی جماعة عن ابي

محمد هارون بن موسی التلعکبری، قال أخبرنا أبو علی محمد بن همام، قال أخبرنا علی السوری،

قال أخبرنا أبو محمد العلوی من ولد الأفضس - وكان من عباد الله الصالحین - قال حدثنا محمد

بن موسی الهمدانی، قال حدثنا محمد بن خالد الطیالسی، قال حدثنا سیف بن عمیرة و صالح

بن عقبه جمیعا عن قیس بن سمعان عن علقمة بن محمد الحضرمی عن أبی جعفر محمد ابن علی ع أنه قال: حج رسول الله ص من المدينة».

نسخه خطی: ۳۵ ب: «احتجاج النبی ص يوم الغدير علی الخلق کلهم وفي غيره من الأيام بولاية علی بن أبی طالب ع ومن بعده من ولده من الأئمة المعصومین صلوات الله علیهم أجمعین. حدثنی السيد العالم العابد أبو جعفر مهدي ابن أبی حرب الحسينی رضی الله عنه قال أخبرنا الشيخ أبو علی الحسن بن الشيخ أبی جعفر محمد بن الحسن الطوسی رضی الله عنه، قال أخبرنی الشيخ السعيد الوالد أبو جعفر قدس الله روحه، قال أخبرنی جماعة عن أبی محمد هارون ابن موسى التلعكبري، قال أخبرنا أبو علی محمد بن همام، قال أخبرنا علی السوری، قال أخبرنا أبو محمد العلوی من ولد الأقطس وكان من عباد الله الصالحین قال حدثنا محمد بن موسى الهمدانی، قال حدثنا محمد بن خالد الطيالسی، قال حدثنا سيف بن عميرة وصالح بن عقبه جمیعا عن قیس بن سمعان عن علقمة بن محمد الحضرمی عن أبی جعفر محمد بن علی علیهما السلام أنه قال: حج رسول الله ص من المدينة».

همانطور که ملاحظه می شود در نسخه خطی در اول سند کلمه «المرعشی» وجود ندارد.

چاپی: ص ۷۵: «عن أبی المفضل محمد بن عبد الله الشیبانی بإسناده الصحيح عن رجال ثقة ان النبی ص».

خطی: ۴۵ ب: «عن أبی المفضل محمد بن عبد الله الشیبانی بإسناده الصحيح عن رجاله ثقة عن ثقة ان النبی ص».

چاپی: آخر کتاب: «وكفی به برهاناً لأئمة، وحجاباً راجحاً. قطعنا هذا الكتاب علی كلام السيد علم الهدی قدس الله روحه، والحمد لله رب العالمین، والصلاة علی خير خلقه محمد وآله الطیبین الطاهرين المعصومین، وحسبنا الله ونعم الوکیل».

خطی: آخر نسخه: «وكفی بها برهاناً لأئمة، ومیزاناً راجحاً. قطعنا هذا الكتاب علی كلام السيد علم الهدی قدس الله روحه، والحمد لله رب العالمین، والصلاة علی خير خلقه محمد وآله الطیبین الطاهرين».

یادداشت های اول و آخر نسخه

در اول و آخر نسخه یادداشت های قابل توجهی آمده که از جمله تملك علی بن عبدالحسین بن سلطان حسنی موسوی مدنی سماوی حلی در سال ۹۱۴ ق در اول نسخه و یادداشت ابراهیم بن جمعه بن ابراهیم بخاری در سال ۷۹۴ ق در آخر آن است.

علي من اتباع الهدى ^{١٢١} احتجاج فاطمة الزهراء عليها السلام على القوم لما منعوها فرك وقولهم لها عند الوفاة في الإمامة ❖ ❖ ❖

روى عبد الله بن الحسن بإسناده عن أبيه عليهم السلام انه لما اجتمع أبو بكر وعلي فخرج
فاطمة عليها السلام فرك وبلغها ذلك لانت خا رما على واسمها واشتمت بجلابها
واقبلت في طينة من جفوتها ونسأ قومها طأ ذبولها ما تحرم مشيتها مشية
رسولك الله صلى الله عليه واله حتى دخلت على أبي بكر وهو في حبس من المهاجرين
والأنصار وغيرهم فبسطت دونها ملاء فجلست ثم انت انه اجلس القوم بالكافج مضطرب
المجلس ثم انزلت هنيهة حتى اذا سكن نشيج القوم وهذات فورا ثم ابتجج الكلام بحمد
الله والثناء عليه والصلوة على رسوله صلى الله عليه واله فعاد القوم في جابهم فلما استكروا
عادت في كلامها فقالت عليها السلام الحمد لله على ما انعم وله الشكر على ما اكرم والشكر بالقدم
من عموم نبي استرا ما ^{استراها} استراها وتمام من اولها ما جم عن الاجصاع عددا
ونأى عن الجزا اندما وهاوت عن الا ذراك ابدما ثم تدبهم لاشتراده بها بالشكر لانتها
واشجدها الى الخلائق باجزائها وثنا بالندب الى امثالها واشهدان لا اله الا الله وحده
لا شريك له حله جعل الاخلاص ويلها وضمن للقلوب موصولها وانار في التذكر بعتوها
المتمتع من الابصار رؤيته ومن الالسن ضيقه ومن الارهام كفيته ابتدع الاشياء الا
من شئ كان فيها ابلا اجنذا اهبله امتها كونها بقدرته وذراها مشيته من غير
جاجة الى كونها ولا فائده في تصويرها الا بشيئا الحكمة وتبنيها على طاعته واطمئنا
لقدرته وبعيد البريته واعزاز الدعوتيه ثم جعل الثواب على طاعته ووضع العتاب

قوم عمر بن نفيع
مخوفين
رجس من رتباتها
شبه البياض
بالعلم والادب
جمع القوم

فَتَسْبِيلَ اللَّهِ مَا ذَا صَنَعْتَ إِنَّهُ الشُّومُ عَابًا بِالْعَتَرَيْنِ
 عَنْهُ الْبَرُّ النَّبِيُّ الْمُصْطَفَى وَعَلَى الْقَوْمِ يَوْمَ الْمُجْطَلِينَ
 تَمُتُّ قَدَّمَ الْحَسَنُ عَلَيْهِ الْعَلَمُ حَتَّى وَقَفَ قِبَالَ الْقَوْمِ وَشَيْفَةً مُطَلَّتْ فِي يَدِهِ أَيْتَانِ نَفْسَهُ
 عَارِ مَا عَلَى الْمَوْتِ وَهُوَ يَقُولُ

أَنَا ابْنُ عَلِيٍّ خَيْرِ النَّاسِ الْبَهَائِمِ كَمَا فِي هَذَا مَعْرُوفٍ فِي الْحَدِيثِ
 وَجَزَى رَسُولُ اللَّهِ الْأَكْرَمُ مِنْ شَيْءٍ وَبِحَسْبِ نَجْرَاحِ اللَّهِ فِي الْحَلْبِ وَنَهْرُ
 وَفَاطِمَةُ أُمِّي سَلَالَةُ أَجْرٍ وَعَمِّي عَمَادُ الْجَنَائِحِينَ جَعْفَرُ
 وَفِينَا كِبَابُ اللَّهِ أَنْزَلَ مَا دَقَّ دَفِينَا الْهَدَى وَالرَّحْمَى بِالْحَبْرِ يَذْكُرُ
 وَبِحَسْبِ مَا أَنَّ اللَّهَ لِلنَّاسِ كُلِّهِمْ مَطْوَلٌ يَهْدِي فِي الْأَنَامِ وَبِحَسْبِ
 وَبِحَسْبِ وِلَاةِ الْحَوْضِ مِنْ شَقِيٍّ وَلَا تَنْتَابِ كَمَا سَأَلَ رَسُولُ اللَّهِ مَا لَيْسَ نَكْرُ
 وَشَعْنَتُنَا فِي النَّاسِ الْأَكْرَمِ شِعْبَةٌ وَسُقُضْنَا يَوْمَ الْقِيَامِ نَحْسَرُ

احتجاج فاطمة الصغرى عليها السلام على أهل الكوفة

عَنْ زَيْدِ بْنِ عَوْسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِيهِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ قَالَ خَطَبَتْ فَاطِمَةُ الصَّغْرَى
 عَلَيْهَا السَّلَامُ بَعْدَ أَنْ رَدَّتْ مِنْ كَرْبَلَا فَقَالَتْ يَا لَيْسَ الْخَيْرُ لِلَّهِ عُدُوهُ الرِّجَالُ وَالْحِصْلُ وَرِثَةُ الرِّجَالِ
 إِلَى التُّرْكِ أَحَدُهُ وَأَوْسَى بِهِ وَأَنُوحَلُ عَلَيْهِ وَأَشْهَرُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَخِيَرَةُ لِشَرِكِ لَهُ
 وَأَنْ هَمَّكَ عِبْدُهُ وَرَسُولُهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَأَنْ دَجَّوْا أَوْلَادَهُ بِسَطْرِ الْفَرَاتِ مِنْ غَيْرِ
 ذَنْبٍ وَلَا بِرَأْيِ اللَّهِ أَنْ يَأْتِي بِكَ أَنْ تَتْرَى عَلَيْكَ الْكُذْبَ وَأَنْ أَقُولَ خِلَافَ الْوَلَدِ
 عَلَيْهِ مِنْ أَخْذِ الْعَهْدِ لَوْ صَبَّ عَلَيَّ مِنْ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْمَشْلُوبِ حَقُّهُ الْمَقْتُولِ
 مِنْ غَيْرِ ذَنْبٍ كَأَقْتَلِ وِلْدَةَ بِالْأَمْسِ فِي مَيْبِ مِنْ مَيُوتِ اللَّهِ وَبِهِمَا مَعَشَرٌ مُسَلِّمٌ بِالنَّسْتَمِ

فَسَبَّه فَايْتُدَانِي وَقَالَ يَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ لَيْسَ لَكَ مِنْ السَّمَاءِ فَتَخَطْفُنِي الطُّيُورُ وَتَهْوِي
 بِي الرِّيحُ فِي كُلِّ سَجِيحٍ لِحَبِّ الَّتِي أَنْ أَقُولُ فِي دِينِ اللَّهِ وَإِيَّاهُ مِنْ عِنْدِ نَفْسِي بِذَلِكَ
 مِنَ الْأَصْلِ وَمَشْهُوعٍ مِنَ الْحِجَّةِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ۞
 وَمَا حَرَجَ عَنْ صَاحِبِ الزَّمَانِ عَلَيْهِ السَّلَامُ رَدَّ أَعْلَى
 الْأَخْلَافِ مِنَ التَّوْبِيعِ جَوَابًا لِكِتَابِ كِتَابِ اللَّهِ عَلَيْهِ عَلِيٌّ مُحَمَّدٌ
 ابْنُ عَلِيٍّ مِنْ هَذَا الْكُرْحِيِّ ۞

يَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ تَعَالَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَمَّا يَصِفُونَ سِبْجَانَهُ وَبِحَدِّهِ لَيْسَ لَكَ شِرْكَاءُ فِي عَمَلِهِ وَلَا
 فِي قُدْرَتِهِ بَلْ لَا يَعْلَمُ الْغَيْبَ غَيْرُهُ كَمَا قَالَ فِي حِكْمَتِهِ تَبَارَكَتْ أَسْمَاؤُهُ وَأَنَا وَجَمِيعِ آبَائِي مِنَ
 الْأَوْلِيَاءِ أَدَمَ وَنُوحَ وَإِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى وَمَنْ مِمَّنْ مِنَ الْبَشَرِ وَمِنَ الْإِنْسَانِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ
 وَعَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ وَغَيْرُهُمْ مِنْ مَنَاقِبِ الْأَنْبِيَاءِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ أَلَيْسَ
 مَبْلُغَ آيَاتِي وَمُنْتَهَى عَصْرِي عِيسَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى وَجَلَّ مِنْ أَعْرَاسٍ عَنْ دَرِيْفَانٍ
 لَهُ مَعْنِي سَنَكَأُ وَحَشْرَةُ نَوْمِ الْقِيَمَةِ أَعْمَى قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمَى وَقَدْ كُنْتُ بَصِيرًا قَالَ
 لِذَلِكَ أَنْتَ يَا نَسَا فَنَسَيْتَهَا وَكَذَلِكَ الْيَوْمَ نَسَيْتُ يَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ إِذَا أَنَا جَمَلًا الشَّيْخَةَ وَحَقَّاقَهُمْ
 وَمَنْ دَسَّه جَنَاحُ الْبَعُوضِ ارْحَمْنِي فَاشْهَدُ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَكَفَى بِهِ شَهِيدًا وَسُئِلَهُ
 جَمَلُ حَلِيِّ اللَّهِ عَلَيْهِ وَاللَّهُ وَمَلَائِكَتُهُ وَأَنْبِيََاءُهُ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ وَأَشْهَدُ كُلَّ مَنْ تَبِعَ كِتَابِي
 هَذَا يَا مُحَمَّدُ إِلَى اللَّهِ وَسُئِلَهُ مَنْ يَقُولُ أَنَا نَعْلَمُ الْغَيْبَ أَوْ نَشَارِكُ اللَّهَ تَعَالَى فِي مُلْكِهِ أَوْ
 عَلَّمَ النَّبِيَّ الْجَمَلُ الَّذِي رَضِيَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَنَا وَخَلَقْنَا لَهُ أَوْ تَعَدَّى بِنَا عَمَّا تَدْفِرُهُ
 وَيَتَّبِعُهُ فِي صَدْرِي كِتَابِي وَأَشْهَدُ كَمَا أَنَّ كُلَّ مَنْ تَبِعَ مِنْهُ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَرَاهُ وَمَلَائِكَتُهُ
 تَسْمَعُهُ وَأَوْلِيَاؤُهُ وَجَعَلَتْ هَذَا التَّوْبِيعَ الَّذِي فِي هَذَا الْكِتَابِ أَمَانَةً فِي عُنُقِكَ وَعَنْقِ

